

27. РАДСПУ. – ф. 445. – Оп. 1. – Спр. 72.
28. РАДСПУ. – ф. 445. – Оп. 1. – Спр. 73.
29. РАДСПУ. – ф. 445. – Оп. 1. – Спр. 93.
30. Центральний державний архів громадянських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 7.
31. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 13.
32. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 72.
33. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 338.
34. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 339.
35. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 777.
36. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 779.
37. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 781.
38. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 783.
39. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 791.
40. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 797.
41. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 799.
42. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 800.
43. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1530.
44. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1531.
45. ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1532.
46. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – ф. 5. – Оп. 1 – Спр. 825.

УДК 94(477) «1937/1938»

Михайло Жолоб

**НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ УКРАЇНИ У ЖОРНАХ
ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937-1938 РР.**

Висвітлюються репресивні заходи сталінського режиму відносно національних меншин України у роки Великого терору. Розкриваються

особливості переслідування і притягнення до кримінальної відповідальності осіб польської, єврейської та німецької національності за відсутність лояльності до більшовицького режиму.

Ключові слова: польська і німецька національні меншини, репресії, Україна, сталінізм, Великий терор.

The repressive measures of the Stalinist regime concerning Ukrainian national minorities during the Great Terror are highlighted. The peculiarities of prosecution and prosecution of persons of Polish, Jewish and German nationality for lack of loyalty to the Bolshevik regime are revealed.

Key words: Polish and German national minorities, repressions, Ukraine, Stalinism, Great Terror.

З легкої руки Й. Сталіна та його оточення в 1930-х рр. постало кілька категорій вигаданих ворогів більшовицької влади. Чимало підозрілих у недостатній відданості «радянській батьківщині» постраждали лише внаслідок того, що були носіями певних національних ознак. Завдаючи ударів по уявним супротивникам, Й. Сталін застосовував виниклі після революції потужні важелі впливу та контролю. Величезну кількість невинних людей було розстріляно або ув'язнено. Вже давно час розглядати події Великого терору 1937 – 1938 рр. в Україні поряд з Голодомором як акт геноциду, причому не лише проти її титульної нації, а й етноспільнот, які здавна мешкали на українській землі.

Наступ на окремі національності в Україні відбувався хвилями, деякі пройшли із щонайбільшим розмахом і насильством, а деякі були помірніші. Найпершими жертвами цих кампаній стали народи, яких можна вважати діаспорою держав за межами Радянського Союзу – німці, поляки, греки [8, с. 72].

22 серпня 1937 р. керівництво НКВС ознайомило співробітників державного органу із щойно розробленим циркуляром за №68 «Про іноземців». У ньому зазначалося: «Переважає більшість іноземців, які

живуть в СРСР, є організуючим початком шпionажу і диверсій». Таким чином, іioземці зараховувалися до єдиної ворожої категорії. Однак, основною мішенню були не іioземці, а власні громадяни «іioземних» національностей, що класифікувалися за різними ознаками підозрілості.

Не затримуючи вирішення завдання ліквідації в СРСР «шніонсько-диверсійної бази», НКВСв межах ііструкцій і наказів розгорнув кілька національних операцій. Перша із таких національних операцій – «німецька» – розпочалася 20 липня 1937 р. із записки Сталііа, яка була прикріплена до протоколу засідання Політбюро ЦК ВКП(б): «Всіх німців із наших військових, напіввійськовихі хімічних заводів, на електростанціях і будівництвах, у всіх областях, всіх арештувати. Наказ НКВС №00439 по «німецькій операції» було підписано 25 липня 1937 р.. Через два тижні після початку «німецької операції» за наказом М. Єжова, що № 00485 від 11 серпня 1937 р. розпочалася «польська операція» НКВС [7, с. 140-142].

Упродовж 1930-х рр. в Україні було «виявлено» понад 100 різних «центрів», «блоків», «організацій» діяльність яких не узгоджувалася із офіційною політикою в СРСР та була спрямована проти існуючого ладу.

Однією з таких організацій, яка нібито діяла на території Житомирської області була «Німецька фашистська військово-повстанська організація», створена волинськими німцями. Керувалася вона «Волинським фашистським центром», який знаходився у Житомирі. Створена ця організація була нібито ще в роки громадянської війни, в період окупації України німецькими військами, й остаточно оформилась у 1923 р. Керівництво «організацією» здійснював німецький генштаб і «єдиний фашистський центр в Україні», що діяв у Києві. «Волинський фашистський центр» був нібито зв'язаний через пастора Густава Улле з німецьким консулом у Києві, від якого отримав завдання створити штурмові загони на Волині, і нібито 15 штурмових загонів було створено в Андрушівському, Баранівському, Ємільчинському, Житомирському, Малинському, Володарсько-Волинському, Червоноармійському,

Новоград-Волинському та інших районах області. На період війни «центр» «готував» диверсії на військових об'єктах, залізничних вузлах, на електростанціях та інших важливих ділянках. З цією метою були «створені» таємні склади із зброєю і вибуховими речовинами. Влітку 1937 р. слідчими органами було нібито «виявлено» 137 гвинтівок, 73 револьвери, 41 обріз, 7 бомб і гранат, 4700 штук бойових патронів, 87 кілограмів амоналу, 174 метрів бікфордого шнура. Більшість заарештованих становили малограмотні або й зовсім неграмотні робітники та колгоспники, серед них двоє селян-одноосібників, 7 вчителів, два – голови колгоспів, три лікарі, один агроном. У числі заарештованих було дві жінки. Окрім німців у приналежності до диверсійної організації були звинувачені і заарештовані 16 поляків і 12 німців [5, с. 56-58].

Напрацьований раніше оперативний матеріал щодо німецьких колоній дозволив одеським чекістам швидкими темпами розгорнути в регіоні союзну каральну операцію із «знешкодження німецької націоналістичної контрреволюції та шпівонажу на користь Третього рейху» [1].

Улітку 1937 р. співробітники органів держбезпеки «натрапили на слід» фашистської повстанської організації у селі Зельцах однойменного району Одеської області. Згідно з показами заарештованого Ігната Міллера, в організацію, створену за наказом німецького консула в Одесі, входило до 70 німців-куркулів та колишніх повстанців. Диверсійний осередок на чолі з Я.Фольмером було викрито й у селищі Люстдорф Одеської області. Лише протягом літа 1937 р. одеським управлінням НКВС було ліквідовано 45 фашистських, диверсійних і повстанських організацій серед німецького населення області, «учасниками» яких стали понад 600 осіб, у тому числі 580 у Спартаківському, Зельцькому та Карл-Лібкнехтівському районах [1, с. 139-140]. Загалом, розпочинаючи з 1933 р. на території цих районів було «ліквідовано» 124 осередки контрреволюційних організацій [3, с. 107]. Згідно з довідкою Одеського обласного комітету КП(б)У за участь у «антирадянських угрупованнях» до

кримінальної відповідальності було притягнуто 60-70% дорослого німецького населення цих національних районів області [1, с. 140].

З 1 червня по 17 грудня 1937 р. в с. Грос-Лібенталь Спартаківським районним відділом НКВС було заарештовано 39 осіб. Притягнені до відповідальності селяни звинувачувалися в контрреволюційній діяльності за участь у «підпільній фашистській німецькій організації», яка ніби готувала повстання в тилу Червоної армії на випадок війни між СРСР та Німеччиною. Іншу антирадянську організацію з 15 осіб співробітники НКВС виявили в Карл-Лібкнехтівському районі. Пізніше слідчі розширили коло заарештованих до 100 осіб. Керівники організації М. Лелек, Т. Штатін, Т. Вольф звинувачувалися у проведенні диверсійних актів на промислових підприємствах та зборі шпигунсько-розвідувальних даних на користь Німеччини [9, с. 366-367].

Основний загальний репресований поляків «звинув» хіба лише тому, що любив свій народ, свою мову, історію, не сприймав радянську владу, її антигуманну політику та мав відвагу заявляти про це. Заарештований С. Савінський, 1893 року народження, слюсар київського заводу «Швеймашина», в розмовах із робітниками критично висловлювався на адресу радянської влади, говорив про її неминучу загибель. Його звинуватили у шпигунській роботі та засудили до розстрілу. Така доля спіткала і Ф. Драпея, робітника ліспромгоспу станції Тетерово, який критично висловлювався про політику комуністичної партії, сталінську конституцію. Він був звинувачений у фашистській пропаганді і 7 грудня 1937 р. розстріляний. У судово-кримінальних справах поляків 1937 – 1938 рр. досить часто фігурують звинувачення у ворожій діяльності в минулі роки, особливо участь у «контрреволюційних організаціях». Майже кожному з 15 арештованих поляків у серпні 1938 р. в селах Велико-Половецького району Житомирської області висувалося звинувачення в участі в «Польській організації військовій» (ПОВ). Зокрема, І. Юрковському нагадали, що в 1930 – 1931 рр. він, як власник бакалійної

лавки, був позбавлений виборчих прав, відстоював католицьку релігію, мав середняцьке особисте господарство, а з 1935 року брав участь у діяльності ПОВ. О. Ф. Петровському інкримінувалась участь у боротьбі з радянською владою на боці Петлюри, заможність і спротив колективізації (був виселений). У висновку на М. Шиманського говорилося, що в 1931 році він був засуджений на один рік за нездачу законтрактowanego бичка, зберігав рушницю і брав участь в осередку ПОВ. 7 осіб з цієї групи були засуджені «трійкою» до вищої міри покарання, решта до різних термінів заслання до виправно-трудових таборів [4, с. 253-254].

Під час Великого терору переслідувань зазнало також єврейське населення України. Представникам національної меншини інкримінувалась участь у націоналістичних сіоністських організаціях; участь у контрреволюційних троцькістських організаціях; шпигунство; недонесення на засуджених членів родини [2, с. 13-14].

Наприклад, у грудні 1937 року була «виявлена» і ліквідована органами НКВС в м. Дунаєвцях на Поділлі антирадянська сіоністська організація «Геголуц», члени якої проводили активну агітацію серед єврейського населення, висловлювали невдоволення існуючою радянською владою та закликали представників національної меншини виїжджати до Палестини. Заарештовані М. Клігер, Г. Шперкін, Й. Лівшиц та Х. Баренбойм визнали себе членами сіоністської організації «Гехолуц» після застосування до них фізичного впливу. У слідчих не було жодних доказів їх вини, але це не завадило особливій трійці управління НКВС по Кам'янець-Подільській області прийняти 28 березня 1938 р. постанову про засудження їх до вищої міри покарання – і через тиждень вони були розстріляні. Подібні приклади з репресіями єврейського населення не поодинокі. Так, у Городоцькому районі НКВС в липні 1938 р. було «викрито» антирадянську шпигунську групу з 8 осіб єврейської національності, яку створив Проскурівський окружний сіоністський комітет. Її діяльність нібито була направлена на збирання шпигунських

матеріалів на користь Англії та Польщі. Застосовані методи слідства призвели до того, що звинувачені визнали себе винними у шпигунстві, назвали голову міфічного комітету, який їх завербував, а також ще понад 20 співучасників по шпигунській діяльності, проте ніхто з названих не був заарештований і по слідству не проходив. Незважаючи на те, що слідство не мало доказів вини звинувачених, рішення особливої трійки НКВС по Кам'янець-Подільській області було однозначним – розстріл [6, с. 165].

Таким чином, у ході сталінських масового терору на території України упродовж 1937-1938 рр. було репресовано представників найбільших національних меншин республіки. Притягнені до відповідальності особи безпідставно звинувачувалися у розвідницькій роботі на користь інших держав, чому слугували напружені міжнародні відносини у Європі.

Джерела та література

1. Бажан О. З історії «німецької операції» НКВС 1937-1938 рр. на Одещині / О. Бажан // Німецькі переселенці на українських землях: історичні та актуальні проблеми і перспективи / ред. кол.: О. І. Кобзар, І. М. Петренко, В. В. Соропин. – Полтава: Полтавський літератор, 2013. – С. 139-142.
2. Гіркий полин історії: Масові політичні репресії серед єврейського населення Миколаївської області в 20 – 50-ті роки ХХ ст. – Миколаїв: Атол, 2003. – 122 с.
3. Зарічук В. О. Нариси з історії та культури німців Причорномор'я / Валерій Олександрович Зарічук. – Одеса: Астропринт, 2012. – 176 с.
4. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
5. Лутай М. Є. Німці в Україні: історія і сьогодення / М. Є. Лутай. – Житомир, 2010. – 540 с.
6. Місікевич Л. Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20 – 30-і рр. ХХ століття) / Л. Л. Місікевич. – К., 2001. – 254 с.

7. «Мы есть. Мы были. Будем мы». «Греческая операция» НКВД в Харькове / В. П. Лебедева, Е. А. Узбек, Н. А. Дзюбленко. – Харьков: Тимченко А. Н., 2009. – 672 с.
8. Наймарк Н. М. Геноциди Сталіна / Норман М. Наймарк. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
9. Німці Півдня України: історія і сучасність / М. М. Шитюк, В. П. Шкворець, М. Е. Козирева, І. Є. Ніколаєв, Л. М. Хрящевська, І. В. Оборонько. – Миколаїв, 2009. – 424 с.

УДК 1 (477) (09)

Ігор Коляда

**РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИЦЬКОГО РЕЖИМУ В
ПЕРІОД «ПЕРШИХ СОВЕТІВ» У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В ОЦІНЦІ
О. ГАВРИЇЛА КОСТЕЛЬНИКА**

Аналізується новий біографічний матеріал суперечливої в історіографічних оцінках особистості відомого українського філософа, богослова і громадського діяча о. Гаврила Костельника, на імені якого довго лежало тавро «відступника», «зрадника віри», «прислужника більшовизму». Висвітлено маловідомі факти його біографії, зокрема оцінки ним репресивної політики радянської влади упродовж 1939-1941 рр. у Західній Україні, висвітлено обставини й чинники, які змусили богослова розпочати «гру з дияволом» і взяти участь у Львівському псевдособорі (1946 р.)

Ключові слова: *біографістика, богослов, репресивна політика, більшовицький режим, Українська греко-католицька церква.*

In the article by I. Koliada "The repressive policy of the Bolshevik regime during the period of "the first Soviets" in the Western Ukraine in the assessment of the priest Havryil Kostelnyk" are found further development of the actual